
КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 111.852:130.2

Л. С. Усікова, аспірант

**ИСИХАЗМ У МОНАСТІРСЬКІЙ КУЛЬТУРІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ
І ДУХОВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Анотація. Стаття присвячена розгляду ісихазму, як аскетико-містичної східно-християнської традиції та духовній практиці, що сформувалася на основі чернечого життя і визначила конфесійні, світоглядно-культурні, морально-естетичні особливості і подальший поступ «життєдайного» Києво-Руського Православ'я. Актуальність заявленої теми пов'язана також із сучасними дослідженнями становлення автентичного ісихазму, значення ідеалу ісихастської життєстійкості. Проте вплив ісихазму на духовні цінності і світогляд, транспозиція ідей ісихії на моральні та естетичні аспекти вітчизняної духовності, а також на монастирську культуру в цілому залишається молодослідженим явищем як в культурології, так в етиці та естетиці.

Ключові слова: ісихазм, енергеїя, чернецтво, монастир, аскетика, «умна» молитва, етична та естетична думка Київської Русі, духовне відродження.

Л. С. Усікова, аспірант

**ИСИХАЗМ В МОНАСТЫРСКОЙ КУЛЬТУРЕ КИЕВСКОЙ РУСИ
И ДУХОВНОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ**

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению исихазма, как аскетико-мистической восточно-христианской традиции и духовной практики, сформировавшейся на основе монашеской жизни и определила конфессиональные, мировоззренчески-культурные, морально-эстетические особенности и дальнейшее продвижение «животворного» Киево-Русского Православия. Актуальность заявленной темы связана также с современными исследованиями становления аутентичного исихазма, значение идеала исихастской жизнестойкости. Однако влияние исихазма на духовные ценности и мировоззрение, транспозиция идей исихии на моральные и эстетические аспекты отечественной духовности, а также на монастырскую культуру в целом остается малоисследованным явлением как в культурологии, так в этике и эстетике.

Ключевые слова: исихазм, энергея, монашество, монастырь, аскетика, «умна» молитва, этическая и эстетическая мысль Киевской Руси, духовное возрождение.

L. S. Usykova, Postgraduate Student

**HESYCHASM IN MONASTIC CULTURE OF KIEV RUS
AND SPIRITUAL RENAISSANCE OF MODERN UKRAINE**

Abstract. The article is devoted to the hesychasm as asceticism and mystical Eastern Christian traditions and spiritual practices that emerged from the monastery's life and determined religious, ideological, cultural, moral and aesthetic particular qualities and further development «life-giving» Kyiv Rus Orthodoxy. Relevance of the stated theme is also linked to modern research of authentic hesychasm. However, the effect of hesychasm spiritual values and worldview, transposition hesychia ideas on moral and aesthetic aspects of native spirituality and monastery's culture as a whole remain a little-investigated phenomenon in cultural studies, ethics and aesthetics.

Keywords: hesychasm, enerheyya, religious, monastery, «mind» prayer, ethical and aesthetic thought of the Kiev Rus, spiritual revival.

Актуальність теми дослідження. Актуальність заявленої теми пов'язана із сучасними дослідженнями становлення автентичного ісихазму, його впливу на морально-етичні та естетичні

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

ідеали монашого життя в часи Київської Русі, що є вкрай важливим для відродження духовності народу, його етнокультури взагалі.

Постановка проблеми. Ісихазм мав велике значення для транспозиції християнських ідей в культуру Київської Русі. Ісихастська духовна практика безперестанної сердешної, «умної» молитви прийшла на Русь разом з її християнізацією і чернецтвом, перш за все афонським. Основи цього аскетико-містичного вчення і способу чернечого життя у контексті східного християнства були адекватно сприйняті русичами і органічно увійшли до естетосфери Київської Русі. Але вплив ідей, духовних цінностей і світогляду ісихазму на монастирську культуру і, в цілому, на моральні та естетичні аспекти вітчизняної духовності залишається малодослідженим явищем як в культурології, так в етиці та естетиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літописи залишаються основними джерелами, що містять відомості з історії монастирського життя в Київській Русі, але коло проблем, які розглянуті в них, є досить обмеженим. Тут наводяться конкретні відомості про внутрішній устрій обителей, будівництво в межах монастирів, уточнюються терміни настоятельства в них. Залежно від того, де створено літописний звід, містяться факти про життя в монастирях у різних регіонах Києво-Руської держави.

Особливе місце в історіографії монастирського життя посідає Києво-Печерський Патерик, що розповідає про ранню історію Лаври та її перших подвижників. Патерик формувався, починаючи з першої третини XIII ст., а його ядром послужило листування єпископа Володимирського і Суздальського Симона з печерським ченцем Полікарпом. Патерик містить кілька десятків оповідей про печерських подвижників, а описувані в ньому події відбувалися в середині XI–XII ст. Завдяки цьому джерелу, можна простежити поступове зростання культурної ролі монастиря, особливо його внутрішнього життя, види чернечого подвижництва, розподіл обов'язків ченців, а також їхні відносини з князем і боярством. Патерик утверджував провідний для монастирської культури, православної етики та естетики ідеал святості.

Проблеми, пов'язані з теоретичними основами православної думки і культури, отримали соціальну і наукову актуальність лише з набуттям незалежності України і у зв'язку з 1000-літтям хрещення Київської Русі. У 90-х роках XX ст. відбулися численні теоретичні конференції, де розглядалися актуальні питання духовної й культурної ролі Церкви, православної думки загалом, що дало поштовх і для розгляду ісихазму, як містико-духовної течії східного християнства.

Проблематика ісихазму якнайкраще розкрита у творах православних мислителів. У своїх книгах релігійні автори прослідковують православно-християнську містичну традицію, витoki якої вони вбачають у ранньому єгипетському чернецтві (II–III ст.), що вплинуло на ідеї візантійської монастирської культури. Підсумовуючи їх, починаючи з візантійських Отців Церкви та афонських старців. Професору І. Мейєндорфу належить чимало праць, присвячених дослідженню ісихазму як духовно-світоглядної основи візантійського богослів'я: «Візантійський ісихазм: історичні, богословські і соціальні проблеми», «Візантійське богослов'я» та інші. Відомим дослідником ісихастської складової православія є також отець Іван Огієнко, автор багатьох праць, присвячених історії становлення Православної церкви на Україні. Серед сучасних вітчизняних дослідників православного ісихазму, його суті, «енергейної» природи духовної культури та мистецької інкультурації треба відзначити наукові доробки Д. Арабаджі, С. Зайцевої, В. Личковаха, Є. Надеяєвої, Г. Нені, О. Смоліної, С. Хоружого, Св. Шуміло та інших філософів, культурологів, філологів, релігієзнавців.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Але, незважаючи на достатньо широку джерельну базу гуманітарних досліджень, присвячених висвітленню ісихазму, значне коло питань, пов'язаних з внутрішнім сенсом ісихазму в релігійних практиках і духовній культурі, зокрема в моралі та мистецтві, залишається поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Отже, причина необхідності звернення до розробки заявленої теми обумовлюється значущістю духовного феномена ісихазму, який визначив конфесійні, світоглядно-культурні, морально-естетичні особливості і подальший поступ «життєдайного» Києво-Руського Православія, основу якого складало чернецтво. З огляду на це, уявляється доцільним розглянути сутність і роль містичного стану ісихії у формуванні святості монашого подвигу, де утверджується християнська духовність, морально та естетично розвивається «благолепіє» людини.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Виклад основного матеріалу. Ісихазм – це аскетико-містична східно-християнська традиція, що сформувалася на основі чернечої духовності. Вона сягає корінням у апостольську і мученицьку духовність першохристиянської громади. Водночас ісихазм – не просто релігійно-містичне вчення, а певна форма світогляду і навіть етнокультури, яка охоплювала духовно-філософські, етико-моральні та художньо-естетичні уявлення. Його поширення серед освічених верств давньоукраїнського суспільства мало велике значення для засвоєння деяких важливих історико-філософських ідей того часу, зокрема неоплатонізму, в його візантійському варіанті святооцівської теології, етики та естетики.

У монастирській культурі ісихазм є стрижнем східно-християнського чернечого послугу, тобто головним шляхом Богошукання й Богопізнання, яким упродовж століть проходило і нині проходить чернецтво Православної Церкви. Одним з перших сформулював ідею ісихії прп. Григорій Синайський, загально визнаний вчитель ісихазму, що прийшов на святий Афон зі святої Синайської гори. У повчанні до афонських подвижників не тільки пустельників, а й ченців, що живуть в кіно віях, він закликав до збереження розуму, трезвення й «умної» молитви, заповідаючи: «Шукай Господа на дорозі, тобто в серці, шляхом виконання заповідей. Коли почувеш слова Іоанна Хрестителя, звеличувально кличучого всіх «приготувати дорогу і випрямити дорогу», то мається на увазі вказання на заповіді серця і діла. Неможливо шляхом заповідей і непогрішимого подвигу іти правильно без сердешної правоти. ... Під законом заповідей маю на увазі сердешно виявляючи безпосередню віру, тому що з неї струїться всяка заповідь і утворюється просвітлення душ, в яких тоді з'являються наступні плоди істинної віри: стриманість, любов і нарешті, богодарована смиренність як початок і зміцнення любові» [5, с. 11, 15].

Аскетична традиція ісихазму була поширена в Київській Русі перш за все преп. Антонієм, який заснував перші печерні монастирі (анахоретські), де збиралися його учні та послідовники, сприяючи розповсюдженню культу ісихії. Згодом наступники Антонія Печерського, послідовники ідей і духовної практики ісихії, розійшлися по всій Русі-Україні та оселилися у скитах і монастирях. Так, монастирськими центрами розвитку самобутньої киево-руської культури, мистецтва, освіти і письменства, завдяки подвижницької діяльності преп. Антонія та його «київської печерної школи», стали, окрім Києва, монастирі у Чернігові, Любечі, Новгороді, Переяславі, Пскові, Володимир-Волинському, Ярославлі, Галичі, Ростові, Суздалі, Турові та багатьох інших містах Київської Русі [див. 1, с. 5 – 12].

Києворуські ченці через афонський досвід були спадкоємцями первинного єгипетського і палестинського чернецтва, вони здійснили і явили в собі самих ідеали чернечого християнського життя, культуру святості. Наші монастирські пращури, подібно найдавнішим святим Сходу, брали на себе образ іншого життя («чернецтво»), життя усамітненого і саможертвовного, прагнучи тільки до Бога [див. 2, с. 10].

Домінування апофатичного богослов'я утверджувало містичний, духовно-синтетичний, а не раціональний, логіко-дискурсивний шлях осягнення Бога, тобто духовну практику ісихазму. Саме така практика і включена в контекст православної молитви. Усе життя монашої спільноти, сутність монастирської культури були підпорядковані молитві. Молитовна синергія (злиття сакральних енергій) в житті кожного монаха відіграє надзвичайну роль і складає невід'ємну частину його шляху до Благодаті.

Ісихія з грецької дослівно означає мовчання, умиротворення, спокій, що досягається в аскетичних умовах існування, зокрема у затворництві, відлюдництві (наприклад, у печерах, підземних храмах, монастирях, келіях – від Афона до Києво-Печерської лаври і чернігівських «Антонієвих печер»). Благодатна тиша служила ісихастам засобом досягнення концентрованого стану духу, його креативного потенціалу, що вів до осягнення мудрості Слова. Тільки в такому стані, згідно з ісихазмом, можна було наблизитися до духовної співтворчості, до синергії, до отримання благодаті, до креативу споглядання Першообразу, що створювало духовні підвалини життєстійкості. Мовчанням ченці-затворники досягали вищого ступеня духовної досконалості, осяяння серцем та «умного» зору, коли людина здатна побачити нестворене Фаворське світло, і його енергійні відблиски можуть упасти на неї і надихнути на преображення, на духовну та художньо-естетичну креативність, як то було, наприклад, у киево-руського іконописця Аліпія.

Релігійний дух ісихії (культури мовчання) впливав і на свідомість давньоруської людини, яка була глибинно пройнята ісихастською ідеєю «Божественної енергії», про що свідчать численні згадки в літературних пам'ятках тієї доби. Прп. Іоанн Дамаскін, праці якого перекладалися

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

старослов'янською мовою, енергію розумів як вроджену силу кожної суті. Саме цим він пояснює спорідненість світових сутей, бо «одна енергейя». Енергейя несе у собі потенцію буття і є прообразом сущого. Крім цього, енергейя є природною, і завжди перебуває в русі сила «умної душі», тобто її розум, що теж є енергією. Вчення про Божественну енергію є догматичним обґрунтуванням ісихазму, націленого на відтворення прямого зв'язку людини з Богом через синергію [див. 3, с.13].

Молитовне «умне» співдіяння, духовна співтворчість ісихастського подвижництва через синергійність веде до «співпраці», енергейного злиття Божественної благодаті й свободної людської волі. У чернечій духовній практиці і монастирській культурі загалом релігійний зміст синергії має і естетичні виміри, свої художні форми, особливо, коли ісихійя осмислюється як Божественне, або радісне «художество» Духа, що складає основу «естетики аскетизму» (В. Бичков).

Відтак, релігійні стосунки з Господом на рівні ісихастської синергії є духовною співтворчістю, благодатною співпрацею у плані Спасіння. Людина – це образ і подoba Бога за архетипами Духа, Слова і Креації, а тому здатна до творчості, вільного і свідомого творення, за допомогою Божою, своєї душі, очищення серця, вигнанню із себе гріха і гріховних помислів. Але з точки зору креативності і життєстійкості людини тут доречно згадати і прислів'я: «на Бога сподівайся, але сам не підводь». Православна Церква приймає будь-яке вчення про благодать, яке не обмежує або пригнічує людську свободу, «добру волю», в т.ч. і в творчості (це, зокрема, обґрунтував Іоан Максимович у книзі «Іліотропій»). Недаремно апостол Павло казав: «мы соработники (synergoi)» (1 Кор. 3, 9). Якщо ми прагнемо досягти повноти синергійного спілкування з Господом, то повинні не тільки уповати на Божу поміч, але й зробити свій духовний внесок шляхом душевного зусилля і добродійного напруження, кенозису, саможертвності, «приреченості» себе на Добро.

На синергійній та креативній ідеї духовного співдіяння закладені основи «естетики ісихазму» (В. Личковах) як духовної практики безперестанної сердешної, «умної», Ісусової молитви. Ісихастське вчення ставило за мету вдосконалення релігійної душі особистості, збагачення морального і духовного життя через відмову від говоріння і занурення у софійну тишу, спокій, світло Слова як Божої Істини.

Висновки. Отже, у чому ж сакральний сенс, моральний і естетичний зміст ідей ісихазму? З точки зору «транспонування» культу ісихії в морально-естетичну культуру можливість такої транспозиції обумовлювалась єдиним релігійно-мистецьким світоглядом і спільним християнським культурним контекстом. Якщо не можна наблизитися до Бога раціональними земними помислами і діями, то залишається шлях містичного, позараціонального і понадчуттєвого, тобто духовно-естетичного устремління до Нього. Виникає «естетика ісихазму», в якій сакральні сенси духовної практики ісихії набувають транспонування в мистецтво та естетосферу релігійного життя, його художньо-символічних, образно-евокативних форм. В цілому про культурне, духовно-релігійне значення монастирів владика Іларіон (Огієнко) писав: «У всякому разі, вісім віків, Х–XVII, монастирі в Україні були головними центрами, які ширили народну освіту, які були центрами нашої культури... Заслуга монастирів у творенні української духовної культури безконечно велика – це вони, скромні українські монахи й монашки, Божі бджоли, створили нам усе те, що маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємось й тепер» [4, с. 159].

Література

1. Макар Н. Актуальность исихастических исследований / Н. Макар // Христианская мысль. - 2006. - № 3. - С. 5 – 12.
2. Михайлова О. К. Тихая радость. Церковь Покрова Божией Матери деревни Озера : История и современность / О. К. Михайлова – СПб., 2011. – 192 с.
3. Наделяева Е. Т. Традиции исихазма в русской средневековой культуре : автореф. дис. на здобуття науч. ступеня канд. культуролог. наук : спец. 24.00.01 «Культурология» / Екатерина Павловна Наделяева. – М., 2004. – 19 с.
4. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українське монашество / отець Іван Огієнко; [упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та коментарів М. С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2002. – 393с., іл. (Видавничий проект Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) «Запізніле вороття»). Серія 1: «Рукописна спадщина».
5. Синаит Г., прп. Творения / прп. Григорий Синаит. – М. : Новоспасский монастырь, 1999. – 159 с.

References

1. Makar, N. (2006). Aktualnost isikhasticheskikh issledovaniy [Relevance of Hesychastic Studies]. *Khristianskaia mysl – Christian thought*, 3, 5 – 12. [in Russian].
2. Mikhailova, O. K. (2011). *Tikhaya radost. Tserkov Pokrova Bozhiei Materi derevni Ozera: Istoriia i sovremennost [Silent joy. Church of the Protection of the Ozero Village Holy Mother: History and Modernity]*. Saint Petersburg [in Russian].
3. Nadeliaeva, E. T. (2004). Traditsii isikhazma v russkoi srednevekovoi culture [Traditions of Hesychasm in Russian Medieval Culture]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
4. Ohienko, I. (2002). (Metropolitan Ilarion). *Ukrainske monashestvo [Ukrainian monasticism]*. M. S. Tymoshyk (Ed.). Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
5. Sinaït H., Ven. (1999). *Tvoreniia [Creations]*. Moscow: Novospasskii monastyr [in Russian].